

A

ÂB-I HAYÂT

(آب حیات)

İçeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna
inanılan efsanevi su.

ع ا

□ TASAVVUF. İslâm-Türk kaynakla-
rında ve edebî mahsullerinde aynü'l-ha-
yât, nehrü'l-hayât, âb-ı câvidânî, âb-ı
zindegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi,
bengi su, dirilik suyu, bazan da Hızır ve
İskender'e atfen âb-ı Hızır veya âb-ı
İskender vb. çeşitli isimlerle anılan bu
efsanevi su, aslında bütün dünya mito-
lojilerinde mevcut bir kavramdır. İnsa-
nın yeryüzünde görünmesinden itiba-
ren hemen her toplumda hayatın kısali-
ğı, buna karşılık yaşama arzusunun çok
kuvvetli oluşu, ona daima sonsuz bir
hayat fikri ilham etmiştir. Bu eğilimin
çeşitli toplumlarda bazı mitolojik mah-
suller doğurduğu ve insanların ebedî
bir hayat aramak için verdikleri müca-
deleleri anlatan Gilgamiş destanı ve
İskender efsanesi gibi gerçekten şahe-
ser örnekler verdiği görülmektedir. Bu
örneklerde suyun önemi hemen farke-
dilir. Çünkü böyle bir ebedî hayat sağla-
yan suyun (âb-ı hayât) varlığına olan
inancın doğuşunda, gerçek hayattaki
suyun bütün canlılar için taşıdığı öne-
min rolü çok büyüktür. Onun hayat ve-
rici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı
özelliliği çeşitli inanç sistemlerinde ken-
dini göstermiş ve ölümsüzlük kazandı-
ran âb-ı hayât efsanesinin doğmasına
uygun zemin hazırlamıştır.

Efsanelerin dışında, âb-ı hayâtı
Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası
anlatılırken (bk. el-Kehf 18/60-82),
dolaylı olarak temas edilmiştir. Âyet
metinlerinde anlatılanlar özetlenecek
olursa karşımıza şöyle bir tablo çık-
maktadır: İsrâiloğulları'nın peygamberi
Hz. Mûsâ bir gün genç arkadaşıyla bir-
likte, kendisiyle buluşması emredilen
şahsiyetle görüşmek üzere yola çıkar.
Buluşma mevkii "iki denizin birleştiği
yer" (mecmau'l-bahreyn)dir. Hz. Mûsâ
burasını tanıyabilmek için yanına azık
olarak aldığı balıktan faydalanacaktır.
Çünkü balığın canlanıp denize atılması,
buluşma yerini belirleyen bir işaretir.
Ancak Hz. Mûsâ'nın genç arkadaşı, deniz
sahilinde uğradıkları kayanın yanın-

da balığın canlanarak denize atladığı-
nı ona haber vermeyi unutmuştur. Yol-
da yemek için konakladıklarında ise du-
rumu kendisine anlatır. Bunun üzerine
Hz. Mûsâ tekrar o yere döner ve
gerçekten aradığı kişinin orada bulun-
duğunu görür. Kendisine Allah tarafın-
dan "rahmet" ve "gizli ilim" verilen bu
kulun Hızır adını taşıdığı, başta Buhârî
ve Müslim olmak üzere, Ebû Dâvûd,
Tirmizî ve el-Müstedrek'te yer alan ba-
zı hadislerde bildirilmiştir. Kur'an-ı Ke-
rim'de ve Buhârî dışındaki hadis kay-
naklarında Hz. Mûsâ ile arkadaşının
yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu ba-
lının nasıl dirildiğine dair herhangi bir
açıklama yoktur. Sadece Buhârî'de
mevcut değişik bir rivayette bu sebebin
açıklandığı görülmektedir. Bu hadise
göre, "Hızır"la buluşacakları kayanın di-
binde bir kaynak (ayn) vardı ki buna
'hayat kaynağı' (aynü'l-hayât, âb-ı hayât)
deniyordu. O suyun temas edip de di-
riltmediği hiçbir şey yoktu. İşte balığa
bu sudan sıçramıştı" (Buhârî, "Tefsir,
Sûretü'l-Kehf", 4). Âb-ı hayât kavramı-
na İslâm ilâhiyatı literatüründe rastla-
nılan ilk yer burası olmalıdır. Ancak,
Buhârî bu hadisi öteki rivayetlerin ar-
dından, isnad zincirini vermeksizin ve
şüpheli bir rivayet tarzında zikrederek
söz konusu rivayete güvenmediğini or-
taya koymak istemiştir. Bununla birlik-
te bu hadis Hızır meselesinde çok önem-
li yeri olan mitolojik âb-ı hayât kavramı-
nın o devir Arap toplumunda gayet iyi
bilindiğini belgelemiş olmaktadır.

Balığın canlanması konusunda Kur-
'ân-ı Kerim'de bilgi olmadığı için Bu-
hârî'deki rivayet önem kazanmış, diğer
hadislerde de bu konuda açıklama bu-
lunmadığından balığın âb-ı hayâtta-
n sıçrayan sularla canlandığı yolundaki
izah tarzı hemen bütün kaynaklarda bi-
rinci derecede itibar görmüştür. Bunun
bir sebebi de herhalde halk arasında
âb-ı hayât ile ilgili inançların çok yayıl-
mış bulunması olsa gerektir. Nitekim
bu kavram Hızır'dan bahseden bütün

klasik kaynaklarda yer bulmuş ve pek
çok folklor malzemesi ile giderek zen-
ginleştirilmiştir.

Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası, Kitâb-ı Mu-
kaddes'teki benzer rivayetler dolayısı-
yla Kur'an-ı Kerim'deki peygamber kıssalarıyla ilgilenen ve bunların kaynakla-
rını tesbit etmeye çalışan müsteşrikle-
rin daha ilk planda dikkatlerini çekmiş-
tir. Wensinck'e göre bu kıssa "suyun
içindeki ebedî ot" imajının yer aldığı Gil-
gamiş destanı ile İskender ve yahudi
efsanelerinin sağladığı malzemelerin
oluşturduğu bir hikâyedir. I. Friendlaen-
der bu kıssanın İskender hikâyesi ve
yahudi efsanesinin isim değişikliği su-
retiyle adaptasyonundan ibaret olduğunu
söyler. Bütün müsteşriklerin birleş-
tikleri, ama en çok Friendlaender'in üs-
tünde durduğu İskender hikâyesi birçok
araştırma ve metin neşrinin konusu ol-
muştur. Onun bütün versiyonlarını en
iyi inceleyen ve tahlilini yapan Friendla-
ender, İskender efsanesini kıssanın
kaynağı olarak kabul etmek gerektiği
sonucuna varmıştır. L. Massignon da
ağırlığı İskender hikâyesine verir ve
Kur'an-ı Kerim'deki Zülkarneyn kıssası-
nı (bk. el-Kehf 18/83-98) buna delil
gösterir. Gerek Friendlaender, gerekse
Wensinck ve Massignon'a kıssanın
İskender efsanesiyle alâkasını takvi-
ye eden ipuçlarını müfessir, muhaddis
ve tarihçilerin bu efsaneden yaptıkları
aktarmalarla Kur'an-ı Kerim'deki Zül-
karneyn kıssasının sağladığı görülmek-
tedir. Ancak Kur'an'da bu kıssanın Hı-
zır kıssasıyla bağlantısını ima eden her
hangi bir işaret yoktur. Üstelik Zülkar-
neyn kıssası tamamen bağımsız bir kıssadır.

Büyük İskender'in adı etrafında te-
şekkül eden İskender efsanesi, yazıldığı
yerlerde pek çok mahallî unsuru da ala-
rak zenginleşmiştir. Milâttan önce te-
şekküle başlayan bu Grekçe efsane,
milâttan sonra 300 yılları civarında ta-
mamlanmıştır. İskender efsanesi Sür-
yânice'ye de aktarılmış, Süryânice me-
tinde İskender'e "iki boynuzlu" lakabı
da eklenmiştir. Arapça'daki Zülkar-
neyn'in bunun tercümesi olduğu öne
sürülmektedir. Bu efsanenin Grekçe ve
Süryânice metinlerinin muhtevası şöyle
özetlenebilir: İskender, insana ebedî ha-

yat bahşeden bir çeşme (âb-ı hayât) olduğunu âlimlerden öğrenir. Bunu aramak için ordusuyla yola çıkar. Yolda çeşitli olaylar sebebiyle askerlerinden ayrılmak zorunda kalır. Yanında sadece aşçısı vardır. Aşçı yemek hazırlamak için bir çeşmeye gider, orada azıkları olan tuzlu balığı yıkamak ister. Fakat balık suya değer değmez canlanır ve içine atlayıp kaybolur. Aşçı bu suyun âb-ı hayât olduğunu anlayıp bir miktar içer ve geri döner. Başına gelenleri İskender'e anlatır. İskender aşçının tarif ettiği yeri ararsa da bulamaz ve kızarak onu öldürmeye karar verir. Ancak bir türlü öldüremeyince boynuna bir taş bağlayarak denize attırır. Burada aşçı bir deniz cinî olur ve ebedî hayatına devam eder.

Ortadoğu'da gerek gayri müslimler, gerekse onlar aracılığıyla müslümanlar arasında benimsenip yazıya geçirilen İskender efsanesi, Ortaçağ İslâm dünyasında son derece yaygınlık kazanmıştır. IX. yüzyıldan itibaren müfessirler böyle bir şifahî ve yazılı malzemeyi ellerinin altında hazır bulmuşlar ve Kur'an-ı Kerim'deki Zülkarneyn kıssasını açıklarken geniş ölçüde kullanmışlardır. Bu efsanenin İslâmî kaynaklarda mevcut metinleri şöyle özetlenebilir: Nuh Peygamber'in torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedî hayat veren ve insan üstü güçler kazandıran âb-ı hayâtı bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivayete göre Allah bunu Sâm'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn halasının oğlu olup Hızır diye anılan Elyesa ile askerlerinin refakatinde yolculuğa başlar. Âb-ı hayât, "karanlıklar ülkesi"ndedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşerler, bir müddet sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola giderek yollarını tayine çalışırlar. Günlerce yol aldıkları sonra Hızır ilâhî bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendisini çektiği yere gidince de orada âb-ı hayâtı bulur. Bu sudan içer ve yıkılır. Böylece hem ebedî hayata kavuşur, hem de insan üstü güçler ve kabiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn'le karşılaşırlar. Zülkarneyn durumu öğrenir ve âb-ı hayâtı ararsa da bulamaz, kaderine razı olur. Bir müddet sonra ölür.

Gilgamiş destanındaki "su içinde otun sağladığı ebedî hayat" kavramı ve bunun Gilgamiş tarafından aranması, İskender efsanesine kaynaklık etmiş ola-

bilir. Çünkü m.ö. 3000-2000 yıllarına kadar inen Mezopotamya destanının, İskender efsanesinin teşekkülü sırasında, İskender'in ebedî hayat veren suyu araması epizodu olarak kullanılması, coğrafi mevki ve kültürel çevre olarak imkânsız değildir. Müsteşriklerin hiçbir bu noktayı dikkate almamışlardır. İskender efsanesindeki aşçının, canlanıp suya atlayan tuzlu balığı ile Hz. Mûsâ'nın canlanıp denize atlayan balığı arasında bir benzerlik görülmekteyse de gerçekte Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerin naklettiği olayların bu efsane ile benzerliği yoktur. Çünkü bu olaylarda ebedî hayat bahşeden âb-ı hayâtı aramaya giden birileri söz konusu değildir. Bununla birlikte müsteşriklerin ileri sürdükleri tezler müfessir, muhaddis ve tarihçilerin kıssayı açıklarken verdikleri mâlûmat için tam anlamıyla geçerlidir. Müsteşriklerin gözden kaçırdıkları en önemli nokta budur, yani onlar meselenin tahlilini yaparken Kur'an-ı Kerim'in metni ile müfessirlerin metinlerini birbirinden ayırt etmemişlerdir. Efsane bu haliyle diğer İslâmî edebiyatlarda olduğu gibi Türk edebiyatında da İskendernâme denilen bir edebî türün oluşmasına yol açmıştır.

Müslümanlığı kabul ettikten sonra Arap, Fars ve Türk milletlerinin dinî ve din dışı edebiyatlarında Hızır, Hızır-İlyas, âb-ı hayât gibi kavramlar ve bunlarla ilgili giderek zenginleşen mitolojik mahsuller sık sık işlenip yeni örnekler ortaya konulmuştur. Pek çok Arap edip ve şairi ile Attar, Fahreddin-i Irakî ve Hâfız gibi İranlı mutasavvıf şairlerin bu konuları işlediği, yahut mazmun olarak kullandığı görülür. Tasavvufta âb-ı hayât, Allah'ın "el-Hayy" isminin hakikatinden ibarettir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse, âb-ı hayâtı içmiş olur. Artık o, Hakk'ın "hay" sıfatıyla hayatta olduğu gibi, diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı Hakk'ın hayatıdır. Âb-ı hayât, çeşitli İslâm milletlerinin halk edebiyatı mahsullerine bir motif olarak girmiş ve yüzyıllardan beri kullanılagelmiştir. İslâmî Türk edebiyatı da bu genel eğilime kayıtsız kalmamış, Orta Asya, Çağatay ve Âzerî edebiyat sahaları kadar Anadolu Türk edebiyatı da bu konularda zengin bir varlık ortaya koymuştur. Âb-ı hayât kavramının Hızır ve Hızır-İlyas'a bağlı olarak ilk işlenmeye başladığı edebî mahsuller, konunun dinî bir mahiyet arzetmesinden dolayı,

dinî-tasavvufî edebiyat sahasında görülmüştür. Bu kavramların gerek kendi hakiki anlamlarında ve tasavvufî yönde, gerekse birtakım semboller olarak kullanıldığı edebî eserlerin başında tasavvufî divanlar gelir. Türk edebiyatı bu türün çok zengin örneklerine sahiptir. Bunların en güzellerinden biri Mevlânâ'ya aittir. O, *Divân-ı Kebîr*'de bu kavramları hem gerçek anlamlarıyla, hem tasavvufî remiz olarak, hem de edebî mazmun olarak kullanmıştır. Meselâ "Hızır Tanrı keremiyle âb-ı hayâta kavuştu" (II, 62) mısrai, işaret olunan gerçek anlamı yansıtmaktadır. "Sen ya baştan başa cansın, yahut zamanın Hızır'ı, yahut âb-ı hayât; onun için halktan gizlenmedesin"; "Sana nasıl Hızır demeyeyim ki âb-ı hayât için, sen âb-ı hayâtsın; suvar, kandır bizi" (I, 92) mısraları ise şeyhi Şems-i Tebrîzî'yi kasteden mânalardır. Yunus Emre, "Yunus Emre bu dünyada iki kişi kalır derler / Meğer Hızır, İlyas ola âb-ı hayât içmiş gibi" mısralarıyla tasavvuf ehlinin görüşlerini paylaşmıştır. Nesîmî, Eşref-oğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı gibi mutasavvıf şairler âb-ı hayât kavramını tasavvufî mazmun olarak kullanmışlardır. Âb-ı hayât, Bektaşî Kızılbaş nefeslerinde de geniş şekilde yer almıştır.

Âb-ı hayât kavramı din dışı edebiyatta İskendernâmeler'de, divan ve halk edebiyatında kullanılmıştır. İskender'in yahut Zülkarneyn'in âb-ı hayâtı aramak için yaptığı yolculukları, bu yolculuklarda karşılaştığı tehlike ve tuhaf olayları, yaptığı savaşları anlatan efsanelerin daha erken devirlerde İslâm dünyasında yazılması, başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere Hintliler, Malayalılar ve Cavalılar'a varıncaya kadar muhtelif milletlerde İskendernâmeler'in yazılmasına yol açmıştır. Türk edebiyatında özellikle Ahmedî'nin (ö. 1413) *İskendernâme*'si, kendinden sonra gelen bazı manzum ve mensur Türkçe İskendernâmeler'e numune olmuş ve türün en güzel örneklerinden birini teşkil etmiştir.

Âb-ı hayât, divan edebiyatında Hızır mazmunu kadar çok kullanılmıştır (bazı örnekler için bk. A. Yaşar Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, s. 175 vd.). Türk halk edebiyatında da Hızır'ın aşıklik geleneğindeki temel yeri dolayısıyla hemen her âşık Hızır, Hızır-İlyas dolayısıyla da âb-ı hayâtı bahseder. Divan şiirinde âb-ı hayât gibi mazmun ve kavramlar kısmen

bunlar etrafındaki inançları da hatırlatmakla beraber, asıl edebî bir mazmun olarak genellikle sevgili ve onun çeşitli vasıflarını sembolize etmek için kullanılmışlar; âşık edebiyatında ise halk inançlarını yansıtır biçimde ele alınmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA:

Buhârî, "Tefsîr", 18/4; Taberî, *Câmi' u'l-be-yân*, Bulak 1323-29 → Beyrut 1398/1978, XV, 163-167; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1307, I, 575; Beyzâvî, *Envâr-ü't-tenzîl*, Kahire 1285, II, 19-20; İbrâhîm b. Müferric es-Sûrî, *Târîhu'l-İskender*, British Museum, Add, nr. 7366, vr. 1^b-297^b; Umâre b. Zeyd, *Târîhu'l-İskender*, British Museum, Or. nr. 5928, vr. 3^b-29^a; Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâkî Gölpınarlı), İstanbul 1957, I, 92, 166, 352; II, 62, 355-434; Ahmedî, *İskendernâme* (nşr. İsmail Ünver), Ankara 1983, III, 178-179; *Dîvân-ı Bâkî* (nşr. Rudolf Dvorak), Leiden 1908-10, I, 234, 236; *Dîvân-ı Niyâzî*, İstanbul 1254, s. 6, 9; *Nedim Divanı* (nşr. Abdülbâkî Gölpınarlı), İstanbul 1972, s. 45, 85; I. Friendlaender, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, Leipzig-Berlin 1913, s. 2-41, 50-60; a.m.f., "Khidr", *ERE*, VII, 693-694; *Gılgamış Destanı* (nşr. B. Landsberger, trc. Muzaffer Ramazanoğlu), İstanbul 1942; Mansûr Ali Nâsîf, *et-Tâc*, Kahire 1381-82/1961-62, III, 302; Abdülbâkî Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 69, 138; K. Edip Kürkcüoğlu, *Nestmî Divânı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1973, s. 24, 72, 118; Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris 1975, s. 165-169; L. Massignon, "Elie et son rôle transhistorique, Khadiriyya, en Islam", *Opera Minora*, Paris 1969, I, 155-156; A. Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985, s. 43-58; İ. Hakkı İzmirli, "Âb-ı Hayat", *İTA*, I, 48-49; A. J. Wensinck, "Hızır", *İA*, V/1, s. 457-462; a.m.f., "al-Khadîr", *ET* (Fr.), IV, 935-938.

AHMET YAŞAR OCAK

□ EDEBİYAT. Halk ve divan edebiyatında âb-ı hayâtla ilgili zengin motifler teşekkül etmiştir. İçenin ebedî hayata kavuşması, ölümden kurtulması, öldürülse bile tekrar dirilmesi, ihtiyarsa gençleşmesi, hastaysa iyileşmesi gibi genel telakkilerin dışında âb-ı hayât, vahdet sırrına ermek. Bu itibarla iman veya İslâm, âb-ı hayât ve kevsere benzetilir. Mümin ise bunu içen kimse. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim de âb-ı hayâttir. Zira onun gelmesiyle nice ölmüş gibi olan canlar dirilmiş, nice inkâr ve şirk hastaları şifa bulmuştur. Kâbe vahdeti, Hakk'ın birliğini, İslâm ve imanı temsil ettiği için âb-ı hayât olarak tasavvur edilir. Siyah örtüsü "karanlıklar" (zulümât) benzetilerek âb-ı hayâtla bir başka ilgi kurulur. Hz. Peygamber bir âb-ı hayât çeşmesidir. Ölü

gönüller onun sözleriyle şifa ve ebedî hayat bulurlar. Şefaati de müminler için âb-ı hayâttir. Methedilen kişinin, padişahın, sevgilinin, velilerin, kâmil insanın, âlim ve âriflerin söz ve nasihatları da âb-ı hayât gibidir. Bazan şairler de ilâhî feyiz ve ilhamla yazdıklarına işaret etmek için sözlerini âb-ı hayât olarak takdim ederler.

Âşksız insan ölü gibidir. Bu itibarla aşk âb-ı hayâttir. Sevgili, sevgilinin vuslatı, hatta ayak bastığı yer, eşiği, ayağının tozu, toprağı âşığın hayat kaynağıdır. Ağız veya dudaklar mecazen âb-ı hayâttir. Ağız hareketi can ve hayat nişanıdır. İrşad, iman ve feyiz vermek de sözle olabilmektedir; onların da kaynağı ağızdır. Sevgilinin dudakları âşığına hayat verir, can bağışlar. Onun için büsesi bir can çeşmesidir. Âşık sevgilinin büsesi ile ölümü temenni eder. Çünkü o yine dudaklar sebebiyle yeniden hayata kavuşacaktır. Dudaklar ölümde derman olduğu gibi özellikle aşk derdine, hastalığa şifa ve ilâttir. Hükümdarın dudağı, ölüm mahkûmunu affederek ona hayat bağışladığı için âb-ı hayâttir. Siyah saçlar "karanlıklar ülkesi"ne benzetilir. Vahdeti temsil eden dudak bu yönden de iman ile ilgilidir. Sevgilinin gözleri de hayat pınarıdır.

Şarap da (aşk şarabı, ilâhî aşk şarabı) âb-ı hayâtla benzetilir. Bu şekilde şarapta bulunan kırmızılık (= ateş: aşk, hararet, iştiağ) ile sıvı oluş (= su: sükûn, teskin, vuslat) arasındaki tezada işaret edilir. Gönül, kalp, ruh, insana maddî ve mânevî hayatıyet sağladığı için âb-ı hayât; vücut bunların kafesi, örtüsü ve koruyucusu olduğu için, karanlıklar ülkesidir. Tenine, nefesine veya mâsivâyâ mahkûm olan kişi, İskender gibi ten karanlığında yolunu kaybeder; gönül hayat pınarına ulaşamaz.

Edebiyatımızda yer yer edep, terbiye, lutuf, ihsan, adalet, ilim, irfan, eser bırakma gibi hususlarla hayat kaynağı, ölümsüzlük arasında çeşitli ilgiler kurulmuştur. Bilgi ve söz yazı ile, yazı da mürekkeple ebedileşir. Yazı vasıtası kalem. Bu bakımdan mürekkep kalemi, yazıyı, bilgiyi ve düşüncüyü ölümsüzleştiren bir hayat ırmağıdır. Mürekkebe gidip gelerek ıslanan kalem âb-ı hayâtla kavuşan, onu içen Hızır misalidir. Mürekkep ise siyah rengiyle karanlıklar diyarını temsil eder. Mürekkebin bulunduğu yer olan divit (hokka) yine karanlıklar diyarıdır. Ayrıca kalem, ebedî feyiz çeşmesinin lülesi ve musluğu. Hızır

Gökyüzü, gece siyahlığı dolayısıyla karanlıklar ülkesidir. Ay, özellikle dolunayın şekli, parlaklığı ve rengi bakımından siyah-beyaz tezdâdi içinde pınara, âb-ı hayâtla benzetilir. Güneş bütün canlılar için su gibi dâimî bir feyiz ve hayat kaynağıdır. Geceleyn kaybolan güneş zulmette gizlenen âb-ı hayât, gündüz gökyüzü ise içinde âb-ı hayât bulunan altın bir kadehtir. Bahar mevsimi, bahar rüzgârları ve yağmurlar tohumların, bitkilerin yeşermesine, dirilmesine sebep ve yardımcı olduklarından ölüyü diriltten âb-ı hayât misalidir. Çeşme, havuz, sebil vb. dolayısıyla yazılan kasidelerde ilgili suyun âb-ı hayâtla benzetilmesi, her zaman için karşılaşılabilecek hususlardandır.

Âb-ı hayâtın yanı sıra Hızır, İskender ve zulmet konuları, yine çok defa onunla ilgili motifler halinde ele alınmıştır. Meselâ Hz. Ali ve Mevlânâ gibi belli isimler veya herhangi bir velî, pîr, mürşid-i kâmil Hızır'a benzetilir. Onların irşadi, rehberliği ve himmetleri Hızır'ın âb-ı hayâtı gibi şifadır. Hızır sevilen ve övülen kişidir, sevgilidir, padişattır, vezirdir, dosttur. Sevgilinin kendisi, dudakları veya yanakları âb-ı hayât ise âşık da onu arayan Hızır'dır. Hızır ediptir. Şair söz ve mâna Hızır'dır. Nasıl Hızır âb-ı hayâtla diri kalmışsa şair veya yazar da şiiriyle, eseriyle, sanatıyla ebedidir. Hızır seyahatler etmiş ve etmektedir. Âşığın gönlü de sabırsız ve kararsızdır; yerinde duramaz, seyahatler eder, âb-ı hayâtı (sevgilisini) arar. Hızır'ın yürüdüğü yerlerde kuru otlar yeşerir. Kalem in de arkasında otlar, çimenler gibi harfler, yazılar teşekkül eder. Gonca gül yeşilliği, gizliliği yönünden elinde âb-ı hayât kadehi tutan Hızır'a benzetilir. Hızır uzun ömrü ifade eder. Genellikle sevgilinin boyunu temsil eden servi (tasavvufî açıdan vahdet) yeşilliği, yüksekliği ve uzunluğu itibarıyla Hızır-servi münasebeti kurulur.

Bütün arzu ve mücadelesine rağmen âb-ı hayâtı bulamayan İskender, mura-dına kavuşamayan kimseyi temsil eder. Bu sebeple âb-ı hayâtla, âb-ı İskender veya âb-ı İskenderî de denilmiştir. Aklın varabileceği nokta sınırlı, gönlün ise sonsuzdur. En güzeli akıl ve gönlün birlikte olmasıdır. Bu itibarla İskender akıl, Hızır ise gönlüdür. "Gönül Hızır", ten zulmetinde âb-ı hayâtı bularak, "nefsini bilen, rabbini bilir" sırrına ermiş; "akıl İskenderi" yabanda kalmıştır.